“QORAQALPOQ XALQ MUSIQIY MEROSI VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING ESTETIK DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH”

Bayniyazov Jańabay Kengesbayovich – *o‘qituvchi*
janabaybayniyazov@gmail.com
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

“ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ”

Байниязов Жанабай Кенгесбаевич – *преподаватель*
Нукусского филиала Государственного института искусств и культуры Узбекистана

“FORMATION OF STUDENTS' AESTHETIC WORLDVIEW THROUGH THE KARAKALPAK NATIONAL MUSICAL HERITAGE”

Bayniyazov Janabay Kengesbayovich – *Teacher*
Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanch so‘zlar: xalq pedagogikasi, estetik tarbiya, musiqiy obraz, lirik qo‘shiqlar, dostonchilik, ma’naviy qadriyatlar, shaxs kamoloti, jıraw, baqsı, estetik idrok.

Rezyume. Maqolada xalq pedagogikasi an’analari, xususan, qoraqalpoq milliy musiqiy merosi, dostonchilik va lirik qo‘shiqlar orqali o‘quvchi yoshlarning estetik dunyoqarashini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda musiqa san’atining shaxs ruhiy go‘zalligini shakllantirishdagi o‘rni, lirik qo‘shiqlarning estetik xususiyatlari hamda dostonlarning pedagogik imkoniyatlari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda xalq og‘zaki ijodining o‘rni yoritilgan.

Ключевые слова: народная педагогика, эстетическое воспитание, музыкальный образ, лирические песни, искусство дастана, духовные ценности, совершенство личности, жырау, баксы, эстетическое восприятие.

Резюме. В статье анализируются вопросы формирования эстетического мировоззрения учащихся посредством традиций народной педагогики, в частности каракалпакского национального музыкального наследия, эпического искусства (дастанов) и лирических песен. Научно обоснованы роль музыкального искусства в формировании духовной красоты личности, эстетические особенности лирических песен и педагогические возможности дастанов. Также освещена роль устного народного творчества в формировании духовно-нравственных ценностей у учащихся.

Key words: folk pedagogy, aesthetic education, musical image, lyrical songs, dastan art, spiritual values, personality perfection, jyrau, bakhshi, aesthetic perception.

Summary. The article analyzes the issues of forming the aesthetic worldview of students through the traditions of folk pedagogy, in particular, the Karakalpak national musical heritage, epic storytelling (dastans), and lyrical songs. The role of musical art in the formation of the spiritual beauty of an individual, the aesthetic features of lyrical songs, and the pedagogical potential of dastans are scientifically grounded. Furthermore, the role of folklore in the development of spiritual and moral values in students is highlighted.

KIRISH. Insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida musiqa san’ati shaxsning ruhiy olamiga eng tez va kuchli ta’sir etuvchi vosita bo‘lib kelgan.

Xalq pedagogikasi asrlar davomida shakllangan tarbiya tajribalari yig‘indisi sifatida, yoshlarning ma’naviy-estetik kamolotida asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni va kadrlar tayyorlash milliy dasturlarida belgilanganidek, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda milliy musiqa merosining o‘rni beqiyosdir. Mazkur maqolada xalq pedagogikasi vositasida o‘quvchilarda estetik did va ruhiy go‘zallikni shakllantirishning ilmiy-amaliy masalalari tahlil qilinadi.

USULLAR. Mazkur tadqiqot ishini yoritishda xalq pedagogikasi va musiqa ta’limi metodikasining uyg‘unligiga asoslangan quyidagi ilmiy-pedagogik usullardan foydalanildi:

1. *Tizimli tahlil va nazariy umumlashtirish:* Maqolada xalq pedagogikasi manbalari, xususan, qoraqalpoq milliy musiqiy merosiga oid ilmiy adabiyotlar, dostonlar va lirik qo‘shiqlarning tarbiyaviy ahamiyati tizimli ravishda tahlil qilindi. O.Musurmonova, Ó.Aleuov va N.Qiyomov kabi olimlarning estetik tarbiya borasidagi nazariy qarashlari tadqiqotning metodologik asosi sifatida olindi.

2. *Tarixiy-qiyosiy tahlil:* Qoraqalpoq xalq musiqa san'atining qadimiy qatlamlari (dostonchilik, jırawshılıq va baqsıshılıq) hamda zamonaviy musiqa darsliklari tarkibidagi milliy meros namunalari qiyosiy o'rganildi. Bunda tarixiy lirik qo'shiqlarning ("Amanbay", "Bozataw") yoshlar dunyo qarashini shakllantirishdagi transformatsiyasi ko'rib chiqildi.

3. *Badiiy-estetik tahlil:* Musiqiy asarlarning (masalan, "Nazlı", "Adıńnan", "Qız minayım") ohang tuzilishi, garmoniyasi va vokal xususiyatlari o'quvchi ruhiyatiga ta'sir etish kuchi nuqtayi nazaridan tahlil etildi. Musiqa tili va badiiy so'zning (poeziyaning) o'quvchi idrokida estetik obraz yaratish mexanizmlari yoritildi.

4. *Pedagogik kuzatuv va diagnostika:* O'quvchi-yoshlarning milliy musiqaga bo'lgan qiziqishini aniqlash maqsadida maxsus so'rovnomalar asosida kuzatuv ishlari olib borildi.

5. *Interpretatsiya (Talqin):* Tadqiqotda dostonlardagi mardlik va go'zallik ideallarining zamonaviy o'quvchi-yoshlar estetik dunyoqarashiga ko'chishi (modellashtirilishi) interpretatsiya usuli orqali ilmiy asoslandi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

I. *Musiqa va ruhiy go'zallikning pedagogik uyg'unligi*

Musiqa – real dunyo voqealarini o'ziga xos tovush obrazlari orqali aks ettiruvchi san'at turidir. U insonning ruhiy holati, his-tuyg'ulari va o'y-fikrlarini umumlashtirilgan badiiy shaklda yetkazib beradi. Musiqaning pedagogik kuchi uning bevosita insonning ichki sezimlariga ta'sir etishidadir.

- *Musiqiy obraz va real hayot:* Musiqada quvvatli tovush obrazlari orqali tinglovchi voqelikka xayolan yaqinlashadi va obrazga kirib ketishga majbur bo'ladi. Bu holat o'quvchi-yoshlarda emotsional idrokni shakllantirishning eng samarali usulidir.
- *Musiqa tili va garmoniya:* Musiqadagi ohang (melodiya), garmoniya va akkordlar tizimi nafaqat estetik zavq beradi, balki shaxs ongidagi ijodiy intilishlarni uyg'otadi. Masalan, "Bozataw", "Muxalles" kabi klassik namalar tinglovchida nafaqat musiqiy zavq, balki chuqur falsafiy mushohada uyg'otish qudratiga ega.
- *Ruhiy tarbiya:* Musiqa insonning xarakterini "go'zallik qonun-qoidalari" asosida shakllantiradi. U shaxsning dunyoni estetik anglashi, hayotdagi go'zallikni idrok etishi va uni qadrlashiga zamin yaratadi.

II. *Lirik qo'shiqlarning estetik xususiyatlari va tarbiyaviy ahamiyati.* Qoraqalpoq xalq musiqa merosida lirik qo'shiqlar o'zining mavzu ko'lami va badiiy ifodasi bilan o'ziga xosdir. Lirik qo'shiqlar o'quvchilarga hayotiy voqelikka estetik munosabatda bo'lishni o'rgatadi.

- *Muhabbat va go'zallik talqini:* "Nazlı", "Adıńnan", "Qız minayım" kabi qo'shiqlarda insonning ruhiy olami, go'zallikka bo'lgan intilishi badiiy o'xshatishlar orqali tasvirlanadi. Bu qo'shiqlar yoshlarda nozik did va yuksak tuyg'ularni shakllantiradi.
- *Tabiat va inson mushtarakligi:* Masalan, "Sıy perde" namasida tabiatning so'lim manzaralari inson ruhiyatiga bog'langan holda kuylanadi. Bu esa o'quvchilarda tabiatga muhabbat va uni asrash tuyg'usini estetik vositalar orqali singdiradi.
- *Ijtimoiy-tarixiy motivlar:* "Amanbay", "Bozataw" kabi tarixiy qo'shiqlar orqali xalq o'tmishi, ozodlik uchun kurash va vatanparvarlik g'oyalari tarannum etiladi. Bu qo'shiqlar nafaqat musiqa, balki xalqning tirik tarixi sifatida yoshlar ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatadi.

III. *Dostonlar – milliy qadriyatlarning pedagogik manbai*

Dostonchilik san'ati (jırawshılıq va baqsıshılıq) xalq pedagogikasining eng yuksak cho'qqisi hisoblanadi. Dostonlar o'zida tarix, falsafa, estetika va axloq darslarini mujassam etgan.

- *Qahramonlik va mardlik ideali:* "Alpamıs", "Tumaris", "Qırıq qız" kabi dostonlar yoshlarda vatanparvarlik, el-yurt ozodligi uchun mardlik ko'rsatish kabi yuksak fazilatlarni shakllantiradi.
- *Estetik obrazlar tahlili:* Guloyim va Alpomish kabi qahramonlar timsolida xalqning barkamol inson haqidagi orzu-umidlari aks etgan. Dars jarayonida dostonlardan olingan "Zarlı" yoki "Ne kórdiń qara at" kabi maxsus namalarni tinglash va tahlil qilish o'quvchilarning musiqiy idrokini kengaytiradi.
- *Dostonlarning kompozitsion qurilishi:* Musiqa va she'riyatning sintezi (vokal musiqasi) dostonlarning ta'sirchanligini oshiradi. Bu esa o'quvchilarda badiiy so'z va musiqa ohangining uyg'unligini his qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

IV. *Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda xalq pedagogikasining metodikasi*

O'quvchilarda ruhiy-axloqiy qadriyatlarga qiziqish uyg'otishda xalq pedagogikasining o'rni beqiyosdir. Bu jarayon quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

1. *Xalq og'zaki ijodi (folklor):* Maqollar, matallar, afsonalar va ertaklar orqali o'quvchilarda hayot haqida xalqona donishmandlik shakllantiriladi.

2. *Musiqiy meros (Baqshıchilik):* Milliy cholg‘u asbobi bo‘lgan dutor orqali ijro etiladigan lirik qo‘shiqlar shaxsning ichki dunyosini poklaydi.

3. *An’anaviy marosimlar:* Bayram va to‘y darslarida ijro etiladigan “Yar-yar”, “Hawjar” kabi qo‘shiqlar o‘quvchini jamiyatdagi milliy urf-odatlar bilan tanishtiradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xalq pedagogikasida musiqa vositasida estetik tarbiya berish – bu faqat musiqiy ko‘nikmalarni o‘rgatish emas, balki shaxsning ma’naviy olamini boyitish, unda go‘zallik qonuniyatlari asosida yashash tuyg‘usini uyg‘otishdir.

1. Musiqa darslarida milliy lirik qo‘shiqlar va dostonlardan ko‘proq foydalanish lozim.

2. O‘quvchilarda musiqiy asarlarni nafaqat tinglash, balki ularning falsafiy-axloqiy mazmunini tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirish zarur.

3. Xalq pedagogikasi an’analarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish ta’lim samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń PF-5712-sanlı Pármanı. 2019-jıl.
2. Adambaeva T. Jıraw namaları. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1991.
3. Aleuov U. Qaraqalpaq xalqınıń etnopedagogikası. – Nókis: Bilim, 1994.
4. Musurmanova O. Joqarı klass oqıwshıları ruwxıy mádeniyatın qáliplestiriwdiń pedagogikalıq tiykarları. – T., 1993.
5. Bulatov S.S. Badiiy tahlil tamoyillari. – T.: Fan, 2016.
6. Тугаринов В.П. Теория ценностей в философии.. – Л., 1968.
7. Kiyamov N.S. Muzıkalıq bilimlerdiń shaxs sanasında qáliplesiwi. – T., 2010.
8. Отепбергенова Г. Халық фольклорлық дәстүрлерди үйрениў дәўир талабы. Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» ilimiy-metodikalıq jurnalı. 2025-жыл. №4-сан.
9. Otepbergenova G. Úrp-ádet, dástúrler - ruwxiy mádeniyatimiz negizleri. Sun’iy intellekt falsafasi: tarixiylik va zamonaviylik dialektikasi” mavzusidagi konferensiya. 2026-jıl 22-may.
10. Отепбергенова Г. Халқ педагогикаси ва миллий қадриятлар. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 9-son.